

ALTIJD IN DE RIJ STAAN

PAUL VAN OORT
EN MAARTEN VAN DER VLERK

Begin jaren zeventig stond er een spraakmakende, paginagrote advertentie voor toiletputten van Sphinx in de dagbladen. 'Goedemorgen heren architecten, hebt u even tijd voor een raar praatje?' werd er gevraagd. Sphinx attendeerde de architecten op de nadelen van de ouderwetse vlakspoelers versus de voordelen van de veel hygiënischer diepspoelers. Braaf Nederland was geschokt. Voor het eerst werd in het openbaar gesproken over een intiem onderwerp: toiletgebruik. Vanaf diezelfde jaren zeventig is er een nog altijd voortdurende hausse op gang gekomen in de nieuwbouw van schouwburgen, concertgebouwen, popzalen, discotheken, voetbalstadions en culturele centra. En ook hier is sprake van een toiletprobleem dat aanleiding geeft voor een (al dan niet raar) praatje. Het gaat ditmaal niet om de vorm van de potten maar om het verschijnsel dat er vaak lange rijen voor de damestoiletten staan terwijl de herentoiletten bijna ongebruikt blijven. Deze rare afwijking blijkt al decennia in de ontwerpfase van nieuwe gebouwen genegeerd te worden. Het is tijd voor analyse en voor een voorstel tot verbetering: de NTTN oftewel de Nederlandse Theatertoiletnorm.

ZIJN ER TE WEINIG DAMESTOILETTEN?

De tientallen dames die wij gedurende ons onderzoek spraken, zeiden spontaan: 'Wij staan altijd in de rij bij de toiletten: in het theater, in de bioscoop, in de Efteling, bij de Bijenkorf, in de discotheek.' Het tekort aan damestoiletten en het overschot in herentoiletten doen zich voor, durven wij daarom te stellen, in alle openbare en particuliere publieke gebouwen. Tien stellingen over de oorzaken:

Stelling 1: De meest gebruikte ratio voor dames- en herentoiletten is een verhouding van 1:1. Er is geen internationaal aanvaarde norm die verordonneert dat deze verhouding anders zou moeten zijn.

Stelling 2: Er bestaat in Nederland geen regelgeving voor het aantal toiletten in culturele en openbare gebouwen. Door het ontbreken van regelgeving blijft de Nederlandse ontwerper, opgegroeid in een tijdperk waarin het bon ton was om dames en heren egalitair te behandelen, de één-op-één-verhouding hanteren.

Stelling 3: De meeste schouwburgen worden symmetrisch ontworpen.

De linkerzijde van het gebouw is een spiegelbeeld van de rechterzijde; de hoeveelheid vierkante meters toiletten ter linkerzijde van de zaal is dus identiek aan de hoeveelheid meters ter rechterzijde. Vervolgens richt de ontwerper de ruimte voor de damestoiletten in met hokjes en een lange

wastafel bij de spiegels; de ruimte bij mannen krijgt enkele hokjes, een aantal urinoirs (die veel minder ruimte innemen) en bovendien minder wastafelruimte dan bij de dames. Kortom: waar de hoeveelheden vierkante meters voor dames- en herentoiletten vaak gelijk zijn, brengt de inrichtingspraktijk met zich mee dat er veel meer plekken voor mannen zijn (bijvoorbeeld vier hokjes en zes urinoirs) tegenover de plaatsen voor vrouwen (acht hokjes op dezelfde hoeveelheid vierkante meters).

Stelling 4: Vrouwen gaan vaker naar het theater dan mannen.

Iedereen kan dagelijks constateren dat meer vrouwen dan mannen cultuuruitingen bezoeken. En als de mannen thuis voetbal willen kijken, nemen hun vrouwen een vriendin mee naar de moderne dans-voorstelling. Mannen gaan zelden in groepsverband naar het theater.

Stelling 5: Vrouwen leven gemiddeld langer dan mannen. In de oudere bevolkingsgroepen zijn vrouwen oververtegenwoordigd. Dit versterkt stelling 4: meer vrouwen dan mannen bezoeken de theaters. Hetzelfde zal vermoedelijk opgaan voor grote winkelcentra, de Bijenkorf, de pretparken, bioscopen, etcetera.

Stelling 6: De meeste architecten zijn man.

Het is niet vreemd dat mannelijke architecten zich weinig verdiepen in de toiletgewoonten van hun vrouwen, moeders, vriendinnen, dochters, schoonzussen en schoondochters; het is immers 'not done' toiletbezoek uitgebreid te evalueren (een van de laatste taboes?).

Stelling 7: Dames hebben langer werk.

De vrouwen zijn per toiletbezoek langer bezig (zittend urineren duurt langer dan dezelfde handeling staand uitvoeren) en daarbij komt nog het tijdverlengende effect dat een deel van de vrouwelijke toiletgebruikers eens per maand nog iets meer tijd nodig heeft. Daarnaast lijkt het redelijk om aan te nemen dat de vrouwen voor de spiegel langer tijd nodig hebben dan de doorsnee man, die alleen zijn handen wast (wassen vrouwen meer hun handen dan mannen?) en vertrekt.

Stelling 8: Vrouwen hebben een kleinere blaasinhoud dan mannen. Vrouwen zullen daardoor vaker van het toilet gebruik moeten maken.

Stelling 9: Het tekort aan damestoiletten komt voor in alle openbare en culturele gebouwen, maar doordat vrouwen niet klagen wordt het probleem niet onderkend. De door ons gesproken vrouwen zeggen allemaal: 'Wij hebben nu eenmaal meer tijd nodig op het toilet dan mannen en daarom staan we in de rij'. Met andere woorden: de vrouwen accepteren de wachtrijen in hun toiletgedeelte als een natuurwet. Zij klagen er niet over. Als ze dat wel zouden doen, zou het knelpunt al jaren eerder onderkend zijn.

Stelling 10: Opdrachtgevers van openbare gebouwen zien toiletten als kostenpost.

Toiletten in openbare gebouwen moeten sober en doelmatig worden uitgevoerd. Hierdoor wordt onderzoek naar het gebruik van en de beleving in toiletten niet noodzakelijk geacht. Ook reguliere publieksonderzoeken nemen toiletbezoek niet in de vragenlijsten op. Dit in tegenstelling tot commerciële instellingen (restaurants, hotels, etcetera) waar toiletten als service-instrument worden gezien en waar de aantallen vaak groter zijn en uitrusting uitbundiger is.

Conclusie: Door een complex van elkaar versterkende factoren zijn er voor de vrouwelijke cultuurbezoekers meer toiletten nodig dan voor de heren. Daarentegen ontwerpen de architecten in de cultuuraccommodaties juist meer toiletten voor de heren dan voor de dames. Onze ijktheaters (in Schiedam met tien herentoiletten inclusief urinoirs en acht damestoiletten, in Zwijndrecht met vijf herentoiletten en vijf damestoiletten, in de Rotterdamse Schouwburg vieren-twintig herentoiletten en zestien damestoiletten) zijn dan ook exemplarisch, vermoeden wij. Dit fenomeen lijkt over de hele linie van de vrijetijdsector voor te komen: een telling in motel De Biltse Hoek levert zes damestoiletten versus zeven herentoiletten op; bioscoop Cinerama in Rotterdam telt negen damestoiletten versus veertien herentoiletten. De mannen hebben overal alle ruimte en weten niet beter of het hoort zo; de vrouwen staan overal in de rij en weten ook niet beter of het hoort zo.

WAT DOET HET BUITENLAND?

Duitsland: In Duitsland blijkt er geen norm te zijn. Reinhold Daberto van de DTHG (de Duitse zustervereniging van de VPT) meldt alleen een niet-getoetste vuistregel: 'Voor een project in Griekenland namen we aan dat vrouwen drie minuten nodig hebben en mannen één minuut. Dat betekende drie keer meer faciliteiten voor vrouwen dan voor mannen'.

België: De Belgische vereniging voor podiumtechnologie BASTT meldt bij monde van Pieter de Kimpe hetzelfde: 'In onze praktijk blijkt dat wij indien mogelijk het dubbele van de standaardcijfers hanteren. Dit komt overeen met uw cijfers in uw mail naar de UK. Dit probleem wordt inderdaad standaard aangekaart in ons contact met de ontwerpers'.

Groot-Brittannië: De Theatre Trust in Londen (mw Elspeth Cox) meldt: 'Het Verenigd Koninkrijk kent sinds 1994 een British Theatre Toilet Standard. De Association of British Theatre Technicians ABTT noemt in haar nog niet aanvaardde voorstel Technical Standards for Places of Entertainment uit 2001 zelfs nog hogere aantallen'. Hiermee beschikt het Verenigd Koninkrijk als enige buurland over getoetste normen voor aantallen dames- en herentoiletten. Deze gegevens hebben we opgenomen in tabel 1.

NEDERLANDSE THEATERTOILETNORM

Om normen voor de Nederlandse situatie vast te stellen hebben we een aantal voorstellingen bezocht om een aantal kengetallen te onderzoeken en vast te stellen. Dit onderzoek vond plaats in de week van 22 t/m 28 maart 2004 bij vier voorstellingen in het Fortis Theater a.d Schie in Schiedam (Glazen speelgoed met Anne Wil Blankers, Veldhuis en

Kampers, Trijntje Oosterhuis en Opus I) en bij twee voorstellingen in Theater de Uitstek Zwijndrecht (Theater Labelle en Mezzo Macho). Totale bezoekerijfers bij de onderzochte voorstellingen: circa 2850 bezoekers. Uit dit onderzoek hebben we een gemiddelde verhouding vrouwen/mannen bij theatervoorstellingen bepaald, het percentage vrouwen en mannen dat in de pauze toiletten bezoekt, en de gemiddelde verblijfsduur per sekse in het toilet. Tevens hebben we gekeken naar het gebruik van toiletten verdeeld over de pauze.

De uit het onderzoek voortkomende norm (NTTN) stellen wij voorlopig voor de Nederlandse theatersituatie voor (zie ook tabel 2).

De gevonden norm luidt: één toilet (inclusief urinoirs) op 32 theaterbezoekers, een verhouding die volgens ons waarschijnlijk wel in de meeste theaters aanwezig is.

Een tweede, spectaculaire conclusie luidt dat er 3,9 keer zoveel damestoiletten nodig zijn als herentoiletten. En de aanvullende conclusie moet luiden dat er in theaters juist meer herentoiletten dan damestoiletten zijn.

De derde conclusie is dat de oppervlakte die hiervoor nodig is zelfs meer dan de verhouding 3,9 : 1 zal tellen, aangezien de urinoirs voor mannen minder ruimte innemen dan de hokjes voor de damestoiletten.

De vierde conclusie is dat de stelling gerechtvaardigd lijkt dat de door ons gevonden verhouding damestoiletten : herentoiletten ook van toepassing is op de hele vrijetijdssector, waaronder pretparken, bioscopen, hotels, warenhuizen, etc.

Als laatste: uit het onderzoek kwam keer op keer naar voren dat de toiletten bij de dames zowel aan het begin als aan het eind van de pauze overlopen worden. Halverwege de pauze zijn ze echter bijna leeg. Dus dames: grijp voorlopig uw kans in het midden van de pauze!

Het zal nodig zijn om de hier voorgestelde norm te ijken: ons onderzoek door twee personen onder zes voorstellingen in twee theaters gedurende één week in de Randstad levert wel indicatieve gegevens op, maar geen onderbouwde kengetallen. De NTTN-norm kan echter voorlopig gehanteerd worden tot de uitslagen van het onderzoek deze norm nader zullen verfijnen.

Heren architecten: de podiumdirecties van Nederland en alle vrouwelijke theaterbezoekers (én alle vrouwen die warenhuizen, pretparken, restaurants en motels bezoeken) hopen dat u het denken in symmetrische toiletruimten loslaat en voortaan toiletten ontwerpt in de verhouding 3,9 damestoiletten : 1 herentoilet volgens de NTTN. Dan zullen eindelijk de wachtrijen bij de damestoiletten verdwijnen en dan heeft dit rare praatje zijn nut gehad.

Met dank aan Fortis Theater a. d. Schie Schiedam, Theater de Uitstek Zwijndrecht, Marte en Cas.

TABEL 1

De British Theatre Toilet Standard. opgesteld door de Association of British Theatre Technicians

BRITISH THEATRE TOILET STANDARD 1994 (VOOR EEN GEMIDDELD THEATER)

	VROUW	MAN
TOT 100 BEZOEKERS VROUW (TOILET)	4	
PER 40 VROUW EXTRA (TOILET)	1	
TOT 100 BEZOEKERS MAN (URINOIRS)		2
PER 80 MAN EXTRA (URINOIRS)		1
TOT 250 BEZOEKERS MAN (TOILET)		1
PER 250 BEZOEKERS MAN EXTRA (TOILET)	1	1
TOTAAL 1 TOILET PER ... VROUWEN / MANNEN	36	52

Technical Standards for Places of Entertainment 2001
District Surveyors Association, Association of British Theatre Technicians (ABTT)

PERCENTAGE BEZOEKERS	60%	40%
TOT 25 BEZOEKERS VROUW (TOILET)	2	
PER 25 VROUWEN EXTRA (TOILET)	1	
TOT 50 BEZOEKERS MAN (URINOIRS)		2
PER 50 BEZOEKERS MAN EXTRA (URINOIRS)		1
TOT 250 BEZOEKERS MAN (TOILET)		2
PER 250 BEZOEKERS MANNEN EXTRA (TOILET)		1

1 DAMESTOILET PER .. VROUWEN	20	
1 DAMESTOILET PER .. BEZOEKERS (M/V)	33	
1 HERENTOILET (TOILET/URINOIRS) PER .. MANNEN		33
1 HERENTOILET PER .. BEZOEKERS (M/V)	83	83
TOTAAL 1 TOILET PER .. BEZOEKERS (M/V)	24	24

TABEL 2

De Nederlandse Theatertoilettenorm, opgesteld door de auteurs van dit artikel

NEDERLANDSE THEATER TOILET NORM - NTTN	VROUW	MAN
% BEZOEKERS VOORSTELLINGEN GEMIDDELD	62%	38%
% WC-BEZOEKEN IN DE PAUZE VAN AANWEZIGE V OF M	32%	24%
GEBRUIKSTIJD WC	72 SEC	40 SEC
LENGTE VAN DE PAUZE	15 MIN	15 MIN
HOEEVEELHEID TOILETTEN PER AANWEZIGE V OF M	27	66
HOEEVEELHEID DAMESTOILET/HERENTOILET PER BEZOEKERS M OF V	44	173
1 TOILET PER .. BEZOEKERS TOTAAL	35	
VERHOUDING TOILETTEN TUSSEN V EN M	3,9	1